

A Kerek Asztalt követő tíz év néhány alkotmányjogi problémája

1. A Kerek Asztal egy robbanással fenyegető legitimitási problémának a megoldása vagy megoldási kísérlete. Egyértelműen az angol középkor legendavilágában tükröződő valóságos véres konfliktusok (fehér rózsza – vörös rózsza 100 éves harcának) kibékítési kísérlete. Az eredete teljesen bizonytalan. Ami nagyon valószínűsíthető, az az, hogy a kelta legendák egy körülhatárolható csoportjának konfrontációja, a középkori keresztény lovagvilág mondáival, s a középkori anarchikus állapotok humanizálása.

Érdekes e szembenálló mentalitás, szimbólumrendszer "összebékülésének" konkrét társadalmi szituációban való megjelenése, a struktúrák kölcsönösségben lezajlott egymástól való távolodása, majd közeledése. Vannak többen, akik a pogány és keresztény (lovagvilági) eszmerendszer egybeolvadását látják benne. A problematika (az egyesülési folyamat rendkívül bonyolult és ellentmondásos története) egyik nagyon ismert feldolgozása Sir Thomas Malory: "Arthúr királynak és vitézeinek a Kerek Asztal lovagjainak históriája" címen nálunk is kiadásra került.

E mondavilág egyik összegyűjtőjének születési éve is bizonytalan ("született 1400 után"), halálának éve 1471. Malory könyve(i)t a kiadója 21 könyvre osztotta, s azon belül sok kis fejezetre tagolta a szöveget. (Tehát a magyar kiadás nem hiába hívja fel a figyelmet, hogy a megjelentetett könyv válogatást kívánt nyújtani).¹ A válogatás XV. századi kiadója – a korabeli kiadó – rendkívül tudatos nemzeti-politikai elgondolás alapján adta ki Malory könyvét: a rómaiakig visszanyúló, egységes nemzeti múlt hagyományainak ápolására.

A Kerek Asztal legendája Anglia V–VI. századi történetében született meg, a késő középkorig (XV–XVI. századig) formálódott. Arthúr király az intézményesítője, a testület programadója. Ebben a folyamatban minden meseszerű. Különböző kultúrájú népek (kelták, írek, angolok) legendaépítő kultúrája alakította, formálta az egyre inkább homályba merülő tények valóságtartalmától függetlenül. Átszövi a "mese" világa, amely számtalan részletében "kitalálás", de mégis az egész rendszer legjellemzőbb vonásait magában rejt. G. H. Chesterton jól érzékeli, hogy a valóságos történelmi tények *lényegét* a mesealkotók fogalmazzák meg, amikor egy, a tényektől teljesen elszakadó *tündérmese-rendszer* tégláit építik be a történelembe.²

A legendát sok "mesemondó" építi fel, de hogy mi van az eredetmondákban, azt aligha tudjuk megfejteni a mai tudományos eszközökkel. Annyi egymásnak ellentmondó forrás, illetve arra vonatkozó értelmezés van, hogy joggal kételkedhetünk Arthúr király

¹ Ld. 10. sz. műben a *Ketzo*i Miklósné által írt nagyon színvonalas "Utószó"-t. 427. és köv. p.

² 4. sz. mű.

létében s abban is, hogy volt-e valaha is *kerekasztal*. (Épp így nincs mai ismérvek szerint "objektívnek" minősíthető bizonyosság arról, hogy nyugatra vándorló magyarok útközben vérszerződést kötöttek.) Egyben biztosak lehetünk, hogy – amint G. H. Chesterton mondta – a demokrácia és a hagyomány szervesen összefüggő kategóriák.

Erős demokráciák csak a történelmi hagyományokat őrző és tisztelő társadalmakban születtek. Ahogy Thomas Mann írta: a történelem kútjaiból az "empirikusan feltárhatatlan mélyből" jutnak a felszínre a vizek. A kút mélye sokáig feltáratlan marad, a víz felszínén megjelennek azok a valós vagy képzelt képződmények, amelyek a mélységről valamilyen információt adnak. Hogy a felfedezők varázslók (Merlin), vagy szerencsés autodidakták (mint pl. a Kerek Asztal mondákat leíró és összegyűjtő T. Malory), vagy egy későbbi antropológus volt, az szinte közömbös. Az egyetemes európai társadalom és kultúrtörténet T. Malory által gyűjteménynek a kiadója, Caxton írja: "kétséges, hogy létezett-e ilyen személy (nevezetesen Arthúr király), különben is – mint mondja, nem az a fontos igaz-e a történet, hanem az, hogy az *olvasók épülésére íródott és lehet épülni rajta*, ezen kívül kellemes olvasmány is".³

Lett volna-e a késő középkori legendák nélkül pl. Merlin színház, Wagner-opera a Gral lovagról, vagy opera és dráma Tristán és Izoldáról stb.?

A Kerek Asztal kitalálója (Arthúr király) és az ő lovagai egy társadalmi (mai kifejezéssel élve) szociológiai koncepciót képviseltek. Amint a modernizációval együtt jár a társadalom és politika szétválása, akkor még nem ment végbe, egységben funkcionált. Mai kutatási fogalmi rendszerünkben a szociológia és a politológia szétválasztandó rendszerem. Történelmi kontextusban mégis most a társadalmi összefüggések vizsgálatát "elhagyjuk", ami önkényességnek tűnik. Az V–VI. és XV–XVI. század közötti társadalmi-politikai viszonylatokat aligha lehet a strukturális funkcionalizmus módszertánnak, eszköztárának ismeretelméleti keretei közé szorítani.

Az első kérdés, hogyan nevezzük Arthúrt? Aki vérségi alapon, örökölve szerzi hatalmát, az király. Törzsszövetségi alapon szerveződő közösségek (klánok) tettek valakit királlyá. A középkor nagy társadalmi problémája, hogy a vérségi viszonyok bomlása idején nincs, vagy alig van valaki, akinek hatalmi pozícióját *legitimnek* ismerik el. A főhatalom nagy problémája a *legitimitás* megszerzésének és megtartásának a kérdése. Ezt meg lehet szerezni a csatatéren bizonyított tartós kiválósággal és sikerességgel, amiből előbb-utóbb a klánhoz való tartós elismertség ereje párosul. A király azonban Isten kegyelméből származtatja autoritását.

A középkori társadalom közép szintjét a lovagok alkotják. Ezek gyakorlatilag azok akik a klánfőnökkel folytatott harcokban "uruk" alá rendelődtek. A lovagi korszak jellemzője, hogy a süllyedő pozíciójú társadalmi elemek (jobbágyok) nem részesednek az alkotmányosság elemeiből sem (nincs szavazati joguk stb.).

A Kerek Asztal "meseszerűsége" itt elér a valóságos viszonyok durva, elnyomó szintjéhez. Ugyanakkor a társadalom "alsó" rétege megkezdte a maga önvédelmi rendszerének kiépítését. Az önkormányzatok *modernizációs* alapon megszerveződnek, ott ahol nincs most vagy még ezután kialakuló bürokrácia (Angliában és Svájcban).

A társadalom strukturált volt tehát a Kerek Asztal legenda keletkezésének idején, királyok, lovagok, s a hatalomból kiszorított "szegények" alkotják az államot.

Rendszerváltó "Kerek Asztalunk" programja foglalkozik az államfő és kormányfővel, a hatalmi ágak elválasztásán nyugvó egész hatalmi struktúrával. Mindez sokkal bonyolultabb rendszer, mint ami az eredeti Kerek Asztal idején volt. A két tematika

³ 10. sz. mű *Ketzo* Miklósné Utószószavában.

mégis bizonyos hasonlóságot mutat. Abban is hasonlóság van, hogy sem a lovagok, sem a polgárok nem foglalkoznak a széles tömegekkel (vagyis az alsó rétegekre váró áldozatokkal, egzisztenciális bizonytalanságukkal). Sir Thomas Malory jó megfigyelése, hogy a sok jó szándékú változást ígérő Kerek Asztal lovagjainak programjában "az egyház és a szegények védelméről, a béke megőrzéséről már szó sincs".⁴ A mi Kerek Asztalunk is annyit ígér a népeknek, hogy a jólétet megteremti "a szociális piacgazdaság".

2. A kerekasztal, mint konszenzusteremtő tárgyalási és megegyezési módszer, a volt népi demokratikus országok polgári rendbe való visszavezetési technikája lett az 1980-as évek végén, illetve az 1990-es évek elején.⁵

A "rendszer váltás" kezdetéről s lefolyásának időtartamáról, esetleges lezáródásáról ma is viták folynak politológusok, szociológusok és jogászok között. Ez egy olyan komplex folyamat, amelyről ma még nincs elégséges információnk. Pesszimista beállítódásom azt diktálja, hogy kételkedjem a "fordulópont" meghatározásának mai előfeltevéseiben. Mindeddig a meglévő – de még a tudomány számára is hozzáférhetetlen – információk meglehetősen szubjektív "feldolgozása" folyik. A rendszer váltás tényleges résztvevőinek élményei, értékítéletei uralják a médiában, sőt a tudományban (szakfolyóiratokban) a 10 éves visszaemlékezések összegzéseként megjelent nézeteket, amelyeket a megnyilatkozások jelentős része az egyedül hiteles leírásnak, koncepciónak szeret megjelentetni. A rendszer változás alakítóinak, ideológusainak ide vonatkozó előfeltevései, nyilatkozatai, tézisei (hipotézisei) rögzítenek egy sor olyan politikai, jogi állítást, amelyek évtizedekre kihívást jelentenek a témával kapcsolatos szaktudományok történeti nézőpontú tárgyalásnak. (Ahogy ez 1848–49 után, 1918–19-et követően vagy közelebbről a "fordulat évét" illető tudományos magyarázatokban is így történt. Bónis György nagyszerű jogtörténész professzor, s az ő "ideológiájához" tartozó Both Ödön jogtörténeti tanszékvezető barátom egyként állította, hogy "újkori" jogtörténetet nem lehet az eseményeket követő kb. 100 év eltelte előtt igazi tudományos igényességgel tárgyalni.) Nagy előrelépésnek tekinthetjük a Kerek Asztal Tanácskozásokról megjelent "forgatókönyvet".⁶

A rendszer váltásban közreadott politikai, jogi dokumentumok "önmagukban" is véleményezhetőek már 10 év után is. Ezen időszakon belül pl. jelentős viták alakultak ki a köztársasági elnök jog- (hatás-) körével, államszervezeten belül elfoglalt helyével kapcsolatban,⁷ a hatalmi ágak elválasztásának mai értelmezéséről⁸ – s ezen belül az Alkotmánybíróság funkciójának mibenlétéről. Ma sincs egyetértés, hogy az államformát meghatározó végrehajtói hatalom-struktúrát a kancellári vagy a prezidenciális rendszer felé-e fejleszteni. Nincs egyetértés a politikai erők között a tekintetben sem, hogy a választási rendszer szabályait miként lehetne korszerűsíteni.

Számos tanulmány értékeli az "eredeti" 1989. évi XVII., népszavazásról szóló törvényt, s ezen intézmény jogi szabályozása körüli viták nem ültek el a törvényt érintő módosítás után sem. Az Alkotmánybíróság is számos esetben foglalkozott a népszavazásra vonatkozó szabályozás gyakorlati alkalmazása körüli problémákkal. Nem is folytatom a "vitatott" alkotmányjogi kérdéseket, mert nem csak ezek a rendszer váltás jogi szabályozásának konfliktusokat magukban rejtő jogi tényeik.

⁴ 10. sz. mű.

⁵ 2. sz. mű.

⁶ Vö.: 1. sz. hivatkozott mű, továbbá 5. sz. mű.

⁷ Sári János, 11. sz. mű.

⁸ Hamza Gábor, 7. sz. mű.

Az ellentmondások fő forrásai szerintem:

Elsősorban az, hogy egy alapvetően hipotetikus elv kizárólagosságára helyezte a rendszerváltás koncepciót. Nevezetesen arra, hogy a rendszerváltást *a társadalmi konszenzusra* kell építeni. E társadalmi-politikai irányultság feltételezése vezetett oda, hogy az ún. *kétharmados törvények* olyan mennyiségét rögzítették, amelyek mellett nem lehet "normális" alkotmányos viszonyokat létrehozni és fenntartani. Ezek a kétharmados törvények még akkor (főleg 1989-ben) születtek, amíg nem lehetett előre látni, hogy az erőviszonyok az állampárt, illetve utódja és az akkori ellenzék között hogyan alakulnak. A politikai küzdelemben mindkét fél a játékermélet szerinti kockázat minimalizálására játszott, mert nem volt biztos abban, hogy győz-e vagy sem.

Az intézmény (esetünkben az alkotmányi szabályozás) korlátozhat vagy felfejleszthet bizonyos társadalmi, politikai tendenciákat, de az alapvető, döntő folyamatokat nem tudja megváltoztatni.⁹ A kétharmados törvények új (1990. évi) kormány utáni elismerése azon téves feltételezésen alapult, hogy az akkori (1990-es választások előtti) ellenzék "egységes", mindenki "egyformán" akarja a rendszerváltást. A kerekasztali tárgyalások lezáró aktusai bizonyították, hogy ez *illúzió*, az aláírás – már akik a nyilatkozatot elfogadták – egy átmeneti konszenzus, nem is szólva azokról a pártokról, amelyek a záró jegyzőkönyvet nem is írták alá.

A konszenzus 1989-ben eleve látszat-egyetértést takart. A kerekasztalok történetei azt bizonyítják, hogy ez a tárgyalási – egyeztetési – forma csak egy rövid időre odázza el a tárgyaló felek közötti nyílt konfliktusokat kitérését. Arthur király és vitézei ugyan hátrahagyták csapataikat a kerekasztal tárgyalások színhelyétől, de állandóan azon meszterkedtek, hogy szükség esetén – amikor a tárgyalások már nem vezetnek eredményre –, akkor ki és milyen gyorsan tudja a fegyverek erejével kikényszeríteni a maguknak megfelelő "megoldást". Nagyon jól tudjuk, hogy e tárgyalások csak rövid, átmeneti időre szüntették meg a főurak közötti kisebb-nagyobb anarchikus viaskodást, s az "egyezség" megkötése után indultak meg a komoly belső csatározások, melyek következtében a lovagok "besoroltak" a két legnagyobb, a politikai, harcászati erőközpont alá.

A mi "kerekasztalosaink" a lengyel mintát követték, akik kitalálták, hogy egy rendszert miként lehet "konszenzussal", kölcsönös kompromisszummal feloldani. Közben a kerekasztal messze hátul álló (MSzP és 10 %-os szavazói) tábora gondosan erősítette hatalmi bázisát, például alkotmánybírói határozattal megtartották fegyvereiket stb. A társadalom jó része rögtön felfogta, hogy akinél maradt a fegyver, annál van igazán a hatalom. Az Alkotmánybíróság is egyengette azt az utat, az 1990 után már szerveződő szocialista revans lehetőségét megnyitották.

3. Mindezt tette az új, 1990-ben alakult kormányzat azon az alapon, hogy a kommunista (Rákosi és a Kádár rendszer is) egy *jogfolytonos rendszer volt*, s ha nem akarunk anarchiát vagy egyenesen polgárháborút, akkor meg kell elégednünk a hazai kommunista rendszer 1968-ban kezdett reformkísérleteivel, s különösen azon törvények jogfolytonosságát behatároló alkotmányjogi intézményeivel, amelyeket az "utolsó" szocialista-kommunista kormány, a Németh Miklós kormány nagy sietséggel megalkotott. Az "új alkotmány" kezdeteit tehát nem egy újonnan választott, legitimitásában nem vitatható kormány törvény-előkészítő munkája alapozta meg, hanem a kerekasztal – sokszor kiforrotlan – állásfoglalásait "értelmező" Németh-kormány. A szocialista-kommunista párt elébe ment a rendszerváltozásnak, s volt olyan bölcs, hogy egy igazán polgári alkotmányos rendszer megeremtésének lehetőségét megelőzze. Ezt a "bölcsességet" a

⁹ 6. sz. mű.

kerekasztalt követő 10 év teljesen igazolta. Jól számítottak arra, hogy az új irányító párt belső koalícióját szét lehet robbantani, s az egymással viaskodó rendszerváltó pártok mellett a szocialista-kommunista párt regenerálódhat, s újból kormányzó hatalom birtokosává (hordozójává) válhat. Egy igazi új alkotmány sirba eresztő köteleit a hatpárti konszenzus követelménye, a 2/3-os törvények tömege alkotta és a jogfolytonosság Antall-kormány által felemás módon való értelmezése alapozta meg.

A jogfolytonosság kérdése a magyar alkotmánytörténet ismételten és ismételten napi-rendre kerülő vitatott kérdése. 1848/49-ben a rendszert váltó törvények közül a magyar progresszió sohasem adta fel, hogy az 1848. márciusi törvények – a régi struktúra megváltoztatásával is – *legitimitás* jegyében születtek. 1919 után a magyar alkotmányosság alapkérdése a jogfolytonosság helyreállításának ügye volt. (Más kérdés az, hogy ezt a Habsburg-párti vagy a Horthy-féle legitimitás alapján képzelték el.)¹⁰

1947–48 után megkezdődött a magyar jogfolytonossági koncepció totális szétverése. Az 1936. évi "Sztálini" alkotmány, valamint részben az Orosz Cári Birodalom törvényeinek adaptálása képezte a magyar szocialista alkotmányozásnak mondott jogrendszert.

A "rendszerváltó" kerekasztal lemondott az 1947–48 óta beiktatott, a magyar alkotmányosságtól teljesen idegen struktúrának a felszámolásáról.

A jogfolytonosság kérdése nem iktatható ki az alkotmányosság kérdésköréből. Nagyon sajnálom, hogy a mai magyar alkotmányjog-tudomány ezt a problémát nem létezőnek érzékeli. Tudom, hogy ez a "hallgatás" rengeteg emberi, társadalmi és politikai meghatározottsággal van megalapozva. Molnár Kálmán, Egyed István, Buza László ide vonatkozó nézetei azonban elgondolkodtatásra érdemesek. Ki mondja, hogy "jogfolytonosak" azok a kommunista rendszerbeli aktusok, amelyek az emberek százezreit fosztották meg tulajdonaiktól, jogaiktól? Ki mondja, hogy a rendszerváltás kártalanítási szabályai a vagyon- és jogsértések igazságtalanságait valóban kompenzálták volna?

A jogfolytonosság a magyar jogrendszer fejlődéstörténetében tehát többször megszakadt (pl. 1848–49, 1918–1919), forradalmi deklarációk tartalmazták a múlttal való szakítást jelentő kinyilatkoztatásokat.

Ezek mellett azonban királyok (császárok), "diktátorok", népvezérek is megtörték a jog és alkotmányosság folyamatát (pl. a "jó szándékú" II. József, a "jó szándékú" Ferenc József a forradalom leverésétől a kiegyezésig, a "jó szándékú" Kun Béla, Rákosi Mátyás, Kádár János). Ha a politológiában használatos, meglehetősen homályos kategóriákkal akarjuk jellemezni a jogfolytonosságot megszakító erőket, akkor azt mondhatjuk: vannak "jobbról" és vannak "balról" indított támadások a jogfolytonosság ellen. A XX. századi magyar alkotmánytörténet azt tanúsítja, hogy a nemzeti szocializmus, fasiszmus 2–3 évtizedét leszámítva ebben a században a jogfolytonosság megtörésének "zászlóvivői" a baloldali ideológia talaján születtek.

Külön tárgyalást érdemel a jogfolytonosság-megszakadás konkrét okainak, a szakadás formáinak, a jog és a legitimitás kérdéseinek tárgyalása. A jogfolytonosság megszakítását természetesen nem jelenti egy vagy néhány fontos jogi norma "erőszakos" megváltoztatása. A jogfolytonosság megszakadása az adott jogrendszer jellemző jogelvek, jogi struktúrák és intézmények egész rendszeren belüli helyzetének megoldása, eredeti szerepeiknek elvesztése, vagy a tényleges joggyakorlat és eredeti jogi normák követelményeinek való meg nem felelés jelenti.

¹⁰ Vö. *Kajtár István* 8. sz. mű.

A jogfolytonosság megszakadása azzal kezdődik, hogy a hatalomra, emberi jogokra vonatkozó közmegegyződés egy társadalomban meggyengül, illetve teljesen elveszti szabályozásra vonatkozó befolyását. Ilyen közmegegyződést alakító elvek Bibó szerint a kölcsönösség, a méltányosság, a hűség, a szabadság, az emberi méltóság éppen aktuális követelményeit fejezik ki.

"Ezek a rendező elvek maguk nem jogszabályok, de nem is pusztán óhajok vagy erkölcsi maximák, hanem a társadalomszervezés érvényesülő szabályait, viszonyait és tényeit igazoló vagy esetleg bíráló közmegegyződés megfogalmazásai, s egyben a társadalomszervezés beépült regulátorai: a velük való megegyezés adja a szóban lévő jogrend igazolását, legitimitását. Egyszerre jelentenek ezek normatív követelményt, ezt elfogadó általános közmegegyződést, a közmegegyződés alapján az esetek tekintélyes részében ténylegesen létező szociológiai tény, és ugyanakkor ezeknek az elveknek a konkretizálásán keresztül egy sor létező, kialakulóban lévő és a jövőre nézve kívánatosnak ítélt jogszabály és jogállapot igazolását, követelését és kritikáját. Ezek a jogon túli, jog mögötti rendező elvek a formális jogszabályokban megjelenő tételes jogrenddel szemben egyaránt kifejtik igazoló és forradalmasító, "konszolidáló" és „felforgató” hatást, de még e felforgató hatással együtt is nagyobb, mélyebb tartósságot biztosítanak az általuk támogatott jogrend számára, mint bármiféle, mégoly erősnek is látszó pusztán hatalmi önkény. Áll rájuk mindaz, amit a természetjog igazoló és forradalmasító szerepéről Horváth Barna oly találóan megállapított, de lényegesen konkrétabb és valóságosabb dolgok annál, mint amit általában természetjog alatt érteni szokta, azért találtuk célszerűbbnek az "alapvető rendező elvek" kifejezés használatát."¹¹

Hivatkozott művek jegyzéke

1. A rendszerváltás forgatókönyve. Kerekasztal-tárgyalások 1989-ben. I–IV. kötet. Magvető Kiadó, Budapest.
2. Az értelmezett alkotmány. (Szerk. Holló András és Balogh Zsolt), Közlöny és Lapkiadó Kft., Budapest, 1995.
3. Bibó István: A nemzetközi államközösség szerkezete. In. Bibó István: Különbség. Budapest, 1990.
4. Gilbert K. *Chesterton*: Igazságot. Szent István Társulat, Budapest, 1985.
5. Ellenzéki kerekasztal – portrévázlatok. Ötlet Kft., 1990.
6. *Halmi* Gábor: Az alkotmányozás kockázatai. Jogtudományi Közlöny, 1997. 3. sz., 153. és köv. p.
7. *Hamza* Gábor: Az Egyesült Államok alkotmányának és alkotmányfejlődésének sajátossága. Jogállam, 1996. 1–2. sz., 126. és köv. p.
8. *Kajtár* István: A magyar állam modernizációs folyamatai a XIX. században (kitekintéssel a XX. század első felére), Jogtudományi Közlöny, 1997. 3. sz., 126. és köv. p.
9. Donald S. *Lutz*: Toward a Theory of Constitutional Amendment, *American Political Science Review*, No. 2., June 1994.

¹¹ 3. sz. mű.

10. Sir Thomas *Malory*: Arthúr királynak és vitézeinek, a Kerek Asztal lovagjainak históriája, Fordította: Tallér Gyula, Háttér Kiadó, Budapest 1996., 442. p. (Ketzoi Miklósné "Utószava")

11. *Sári János*: Államfői hatalom és felelősség, Társadalmi Szemle 1991/8–9. sz.

12. *Takács Albert*: Gondolatok a normatív alkotmányról, Társadalmi Szemle 1991/8–9. sz.

ISTVÁN SZENTPÉTERI

SOME CONSTITUTIONAL PROBLEMS OF THE PAST TEN YEARS OF THE ROUND TABLE DISCUSSIONS

(Summary)

The Round Table originally has been a middle age institution which origin goes back into the Irish, British and French legends. These legends are special collections contained real stories and memories concerning different events and personalities.

The main function of the Round Table that time was to harmonize contradictions and to solve problems between the christian and mysterious word.

Nowadays the Round Table is a special institution used by former socialist countries in Central and East Europe to overcome the political and legal difficulties of the transition period. The constitutional system of these states partly based on this type of special institutions.

The character of the Round Table has changed very quickly over the years and this process has concluded to remarkable constitutional changes as well. The constitutions of the the former socialist countries has inherited some negativ solution from the past. This study try to analyze some aut-dated example from this "heritage".